

Системогенеза політичного лідерства і політичного керівництва

Леонід Тупчієнко,
кандидат філософських наук,
професор кафедри політології та соціальних технологій
Національного авіаційного університету

Траверсе О. О. Політичне лідерство та керівництво доби „лібералізованого” тоталітаризму в СРСР: український контекст (60-і – початок 90-х рр. XX ст.): Монографія. – К.: ІПЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. – 268 с.

Давно помічено, що саме у перехідні періоди, тобто коли розгортаються кризи, зростає інтерес науки до загальних, методологічних проблем. Прагнення їх розв'язати – це і є спроба піднятися над буденністю, з'ясувати, а отже й зрозуміти сутність того, що відбувається довкола. До того ж наше сьогодення безперечно містить у собі паростки прийдешнього, але не менш значуще те, що воно виросло з минулого. А традиції минулих поколінь, за відомим висловом, мов мара тяжіють над поколінням живих.

Ці зауваги, як на мене, важливі для розуміння змісту і значення того, що зробив своїм дослідженням О. Траверсе.

По-перше, уже з'явилося чимало наукових праць в Україні, як і в інших колишніх республіках СРСР та за їх межами, в котрих з'ясовано причини, зміст та наслідки розвалу СРСР і краху марксистської ідеології. Та автор монографії виокремив „свій” аспект, а саме – що і як пов'язує цей процес („відхід у минуле”) зі становленням нових суспільних відносин та нової державності. Саме всебічне з'ясування проблем політичного лідерства та керівництва, доводить автор, дасть змогу багато в чому зрозуміти значення спадщини минулого і суперечливість новітніх процесів українського державотворення. Переконаливою ілюстрацією цих положень є такі судження дослідника: завершальний період існування СРСР і панування марксистської ідеології позначився проявами дії акторів маргінального типу [с. 8]; поява незалежної держави Україна не була результатом ні масового руху „знизу”, ні реалізацією „проекту” творчої меншості (національної еліти).

По-друге, з проблеми лідерства взагалі й політичного зокрема існує величезний масив досліджень і публікацій істориків, психологів і політологів (тільки в рецензованій книзі зроблено покликання на майже

40 авторефератів кандидатських дисертацій з цієї проблеми, захищених в Україні останніми роками).

О. Траверсе, будучи добре обізнаним з наявною літературою, ставить перед собою завдання – і успішно вирішує його – з'ясувати суспільну і політичну природу становлення, розгортання і функціонування політичного лідерства і політичного керівництва. В результаті вітчизняна політична наука збагатилася концепцією системогенезу політичного лідерства і керівництва. Суть її у розкритті взаємодії у політиці „як різних механізмів, процесів і умов, так і ефектів їх констеляцій та результатів” [с. 15].

По-третє, критично проаналізувавши трактування лідера і лідерства у різних системах знання (науках), автор вказує на особливу значущість розгляду цієї проблеми саме у політичній науці, тобто як політичного лідерства і політичного керівництва. Ця значущість зумовлена тим, що наука політики дає змогу побачити політичний світ під кутом зору „прагнення вплинути на його реформування” [с. 8].

З іншого боку, політичне лідерство є одним з важливих (якщо не вирішальних) механізмів, що забезпечують відносну сталість інституційної системи як передумови успішних реформ на етапі переходу від однієї суспільної системи до іншої. Інакше кажучи, розмова про політичне лідерство має сенс лише тоді, коли виявлено його вплив, проаналізовано результати його здійснення у практиці, коли воно ефективне.

Проте з'ясувати це вельми складно, оскільки на зміни у політиці, а відтак і в суспільстві в цілому впливають й інші чинники (економіка, право, культура тощо). Як переконливо показано у монографії, ця обставина стає сприятливими ґрунтом для ідеологічних спекуляцій, демагогії, до яких вдаються політичні лідери, щоби приховати справжні наміри і реалізувати власні інтереси.

Все це, власне, й становить наукову новизну і віддзеркалює основний зміст книги О. Траверсе. На широкому історичному тлі та на багатому конкретному матеріалі він показує, яким специфічним було політичне лідерство (партійне керівництво) в останні десятиріччя існування радянської імперії, наскільки негативно виявилася для молодого держави Україна та обставина, що державне самовизначення не ініціювалося, не спрямовувалося новими політичними силами, іншими словами, що тут не оформився інститут національного політичного лідерства.

Такою є основна теоретична канва дослідження О. Траверсе, і в цьому його особистий внесок у науку політики. Проте цінність рецензованого дослідження не лише в цьому, але і в тому, наскільки аргументовано і вправно він застосовує цю методологічну матрицю для аналізу та узагальнень політичної практики доби „лібералізованого” тоталітаризму в СРСР. Розмір журнальної рецензії не дозволяє зупинитися на всіх конкретних проявах цього процесу. Тому відзначу лише окремі, на мою думку, найвиразніші.

Насамперед про те, що автор монографії позначив модним словосполученням „український контекст”. Як прискіпливий дослідник, він не обмежується тим, що називають „конкретними прикладами” з життя українського політикуму 1960-х – 1990-х років. Маючи фах професійного історика, О. Траверсе прагне виявити внутрішню об’єктивну спорідненість подій українського політичного життя кінця того періоду з попередніми періодами вітчизняної історії. В результаті читач одержує вагомі докази на користь того, що і трагічний фінал революційних спроб утвердження української державності у 1917 - 1921 роках, і сумнозвісна „українізація”, і рух „шестидесятництва” – кожен етап по-своєму демонстрував трагічні наслідки браку в Україні національної еліти, меншовартісність її політичних лідерів, а відтак і неготовність нації, народу в цілому на свої плечі взяти тягар державотворення.

Щоправда, в ряді місць книги надibuємо судження, які викликають сумнів, а то і заперечення. Так, на с. 13 автор твердить: „Ключову роль у політиці відіграє інституціональний устрій та ефективність його використання” [с. 13]. Та якщо розуміти політику як систему, що довів ще Д. Істон у своїх класичних працях, то за всієї важливості інституційної складової все ж не слід применшувати роль інших складників, а особливо їх взаємодії. Адже сьогодні в Україні інституційна архітектоніка політики – принаймні формально – вибудована, але інших (нормативно-регулюючої, ідеологічної, комунікативної, функціональної) складових просто не існує або ж вони „не працюють”.

Можна принагідно дорікнути О. Траверсе й за те, що, ретельно аналізуючи сучасні праці з проблем лідерства й елітології, він не скористався тим, що зробив у цій царині І. Франко, а також з спостереженнями Є. Маланюка і особливо В. Липинського. Це тим більш дивно, що автор цілком у річниці сучасних концепцій обстоює тезу про те, що в історичних дослідженнях слід зважати на традиційну ментальність того чи того народу. „Йдеться, – читаємо у книзі О. Траверсе, – про наявність соціокоду, за допомогою якого від покоління до покоління передається масив соціально-політичного досвіду, що накопичується і розвивається” [с. 68]. Тож глибокі і небезсторонні міркування загаданих авторів про „якість”, взагалі про брак у нашого народу національної еліти були б на часі.

Принагідно зауважу, що натомість автор у деяких місцях [с. 51 – 53] надто багато уваги надає саме історіографії проблеми, зокрема тим її аспектам, які прямого стосунку до заявленої теми не мають.

Відзначимо ще деякі, на мою думку, принципово важливі положення дослідження, здійсненого автором монографії.

Перспективною є спроба автора „вписати” проблему політичного лідерства у більш широкий контекст, а саме в процес демократизації суспільного життя. Історична практика показала, що поза цим контекстом

політичне лідерство набуває ознак „партійного керівництва” або ж вироджується у вождизм – неодмінну ознаку тоталітарного режиму.

Привертає увагу наполегливе прагнення автора якомога ширше подати увесь спектр тлумачень базових понять теми – від міфологічного до енциклопедичного. Він наголошує, що слід уникати легковажного підходу, мовляв, тут уже все з’ясовано (дуже влучно використано фразу російського дослідника М. Шульгіна: „Якщо все ясно, то не ясно, навіщо продовжувати справу з усім цим”), як ненадійним є і підхід, який вважає лідерство феноменом, тобто явищем, котре не може бути раціонально осяжним (пізнаним).

Не можна не відзначити і таку особливість дослідження, як широке залучення іноземних джерел як у перекладах, так і в оригіналі. А хто працює з таким матеріалом, той знає, як непросто „вписати” його у вітчизняний науковий контекст. О. Траверсе не „підправляє” його під свою концепцію, натомість демонструє наукову коректність, той підхід, що одержав назву „синергетичного”, і трактує, зокрема, політичний процес не як лінійний рух, а як „жмут” можливостей. Ось тут і відкривається справжня роль політичного лідерства як вирішального засобу реалізації найбільш успішної стратегії та ефективної тактики.

Рецензована книга порушує багато питань, які постають сьогодні перед наукою політики. Істини ради зауважу, що не всі вони з’ясовані з однаковою мірою завершеності, в окремих місцях відчувається поспішність [п. 3.2.], редакторська неохайність [п. 4.2.], наприклад, у термінах „переддержавність”, „недодержава”, „Україна за історичними мірками молода нація” тощо. Але це, повторюю, окремі недоречності. В цілому ж праця О. Траверсе вимагає для свого сприйняття досить високого рівня підготовки, спонукає до роздумів і, як і кожна новаторська праця, – до дискусії, що, гадаю, розгорнеться під час її громадського обговорення.

На завершення слід наголосити ще раз на своєрідному підході О. Траверсе до, здалось би, дослідженої і описаної проблеми. З’ясувавши взаємодію у політиці різних механізмів, процесів і умов аж до вияву ефектів їх констеляції та результатів, він тим самим запрошує до продовження наукового пошуку, а саме до глибокого розкриття унікальності трансформації соціалістичного суспільства, де головне – перетворення і зміни, кінцева мета яких не може бути передбачена.